

Egy nem mindennapi elbeszélés
Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél, Hatodik fejezet*
(Problémavázlat a narratívák szövegtipológiai megközelítéséhez)*

„– Azt akarja mondani, hogy a történetnek tanulsága van?
– Természetesen – mondta a kenderike.
– Hát ezt – mondta nagyon mérgesen a vízipatkány –, ezt bizony előre is megmondhatta volna.”

(Oscar Wilde)

„... a meséléshez mindenekelőtt világot kell alkotni,
és azt be kell rendezni, amennyire csak lehet ...”

(Umberto Eco)

1. Bevezetés

Ahogy a nyelvészeti szövegkutatásról általában, úgy az ennek keretében folyó szövegtipológiai kutatásról is elmondható, hogy lehetséges elméleti háttérnek kialakításában nagy szerepet kapott és kap a nyelvészeti pragmatika, illetőleg az a szemlélet, amely a nyelvészeti pragmatikát jellemzi (vö.: Kocsány 1989, valamint Fehér 2000: 39–43). A pragmatika olyan szemléletmódot érvényesít, amely a nyelvi tevékenységhez kapcsolódó jelenségeket társadalmi, kulturális és kognitív szempontokat együttesen alkalmazva közelíti meg (l. Verschueren 1999: 1–13). Elmondható továbbá az is, hogy a szövegtipológiai kutatások már a kezdetektől megkülönböztetett figyelemmel fordultak a narratív szövegek felé (vö. pl. Gülich–Quasthoff 1985). Ennyiben tehát e dolgozattal, amelyben az elbeszélő szöveghez kapcsolódó problémákat pragmatikai alapról,¹ szövegtipológiai szempontból közelítem meg, egy nagy hagyományokkal rendelkező tudományos diskurzusba szeretnék bekapcsolódni.

A vizsgálat során továbbá igyekszem kiaknázni az elmélet és a gyakorlat dinamikus kölcsönviszonyából adódó lehetőségeket. 1) Egyrészt kísérletet teszek arra, hogy felvázoljam egy olyan értelmezői keret alapjait, amely hozzájárulhat a narratívák szövegtipológiai szempontból adekvát megközelítéséhez: i) abból a feltételezésből indulok ki, hogy a narratív kontextus megteremtésében meghatározó szerepet játszó résztvevői szerepek vizsgálata alapul szolgálhat a narratívák (elbeszélések) tipizálásához; ii) emellett arra is választ keresek, hogy bizonyos szövegek narratív jellege mennyiben és hogyan befolyásolja a szövegvilág létre-

* Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A narratívák szintén pragmatikai alapú, de más szempontokat alkalmazó megközelítésére l. Schiffrin 1994: 190–231.

hozását. 2) Másrészt a dolgozatban egy konkrét szövegpéldánynak, Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* című műve hatodik fejezetének szövegtipológiai érdekeltségű értelmezésére is vállalkozom. A szöveg elemzése i) a narratív diskurzusok és a hozzájuk kapcsolódó résztvevői szerepek egymásba ágyazódásának, valamint az egymásba ágyazódó diskurzusok és résztvevői szerepek sajátosságainak bemutatására irányul, amely ii) kiegészül a szöveg értelmezését több szempontból is meghatározó fikcionalitás problémájának vizsgálatával.

2. Narratív diskurzusok – narratív résztvevői szerepek

A narratív résztvevői szerepek viszonyrendszerét feltérképező vizsgálat első, kiinduló lépéseként szükségesnek tartom a **narratív diskurzusok** tipizálásának azokat a lehetséges szempontjait felvillantani, amelyek a dolgozat további részében tárgyalt problémák keretében szolgálnak. Ezt követően – már a *Hatodik fejezetre* összpontosítva – a narratív diskurzusok és a hozzájuk kapcsolódó **résztvevői szerepek** (a történetmondói és történetbefogadói szerepek) egymásba ágyazódásáról, majd az egymásba ágyazódó diskurzusok és résztvevői szerepek sajátosságairól esik szó.

2.1. Nyelvi kommunikációs tevékenységünk során számos olyan – narratívnek nevezhető – diskurzust folytatunk, amelyek meghatározó jellegzetessége, hogy bennük, illetőleg általuk a világról való tapasztalataink történetekké szerveződnek. A narratív diskurzusok egymástól jelentős mértékben különböző nyelvi kommunikációs színtereken is egyaránt fontos szerepet játszanak. Ha a természetes nyelvek közegében megvalósuló narratív diskurzusokat tipizálni akarjuk, a szakirodalmi hagyományt követve legáltalánosabb szinten **társalgási narratívák** és **irodalmi narratívák** között tehetünk különbséget.

A társalgási narratív diskurzusokban a résztvevők viszonyát a közvetlen interakció határozza meg: a történetmondás és -befogadás folyamata szerves időbeli egységet alkot. A társalgási narratívák prototipikus példányai² a **mindennapi elbeszélések**, amelyekben a velünk és/vagy ismerőseinkkel kapcsolatos eseményekről számolunk be beszédpartnerünknek vagy beszédpartnereinknek. Ugyancsak társalgási narratívákként tarthatjuk számon az olyan mindennapi szövegtípusokat, mint például a történetmondásos viccet vagy az anekdotát. Az e szövegtípusokba tartozó szövegek azonban már nem nevezhetők prototipikus társalgási narratíváknak. E narratívákban ugyanis – szemben a meglehetősen spontán és egyéni mindennapi elbeszélésekkel – a történetmondó szerepét betöltő beszélők lényegében korábban már létező, közösségileg rögzített történeteket mondanak újra, s ez a prototipikus társalgási narratíváknak tekinthető mindennapi elbeszélésektől eltérően befolyásolja a diskurzus szerveződését. Mindez még hatványozottabban érvényesül a közösségi emlékezet megteremtésében meghatározó szerepet betöltő olyan

² A prototípuselmélet pragmatikai hasznosíthatóságáról l. Robinson 1997: 262–4, szövegtipológiai hasznosíthatóságáról pedig l. Tolcsvai Nagy 2001: 331–8.

– szintén orális – műfajokban³, mint a mese, a monda, a legenda stb., amelyek szóbeliségük ellenére sok tekintetben inkább az irodalmi narratívákkal rokoníthatók.

Az irodalmi narratív diskurzusok résztvevői – mivel ez esetben a történet befogadásának ideje jelentősen eltérhet a megalkotás idejétől – már eleve a közvetett interakció lehetőségeivel számolnak. Az irodalmi narratívák prototipikus példányai a **szépirodalmi elbeszélések** (eposzok, regények, novellák stb.), amelyek hangsúlyozott függetlenséget mutatnak mind a szövegalkotás, mind a szövegbefogadás szituációjától. Továbbá ide sorolhatók azok a tudományos szövegek is, amelyekben a narratív jelleg dominál: példaként megemlíthető számos történettudományi munka (l. Carr 1997/1999, Ricoeur 1997/1999), valamint több antropológiai szöveg (l. Atkinson 1990/1999). A publicisztikai narratívák (hírek, tudósítások stb.) azonban már kevésbé mondhatók prototipikusnak, hiszen esetükben csökken az interakció közvetettségének jelentősége: értelmezésük során jelentősen megnő a szövegalkotói szituáció ismeretének szerepe (vö. van Dijk 1988). Írott voltuk ellenére egyértelműen nem sorolhatók a prototipikus irodalmi narratívák közé a narratív jellegű levelek, amelyek „az eleven beszéd helyettesítője”-ként értelmezhetők (vö. Gadamer 1981/1994: 176), és ennél fogva sok hasonlóságot mutatnak a társalgási narratívákkal.

Ha tehát a társalgási és az irodalmi narratívákat átfogó kategóriákként értelmezzük, elhatárolásuk nem a kategóriába tartozás szükséges és elégséges feltételeinek megadásával, hanem a prototipikus esetek (szövegtípusok/műfajok) megnevezésével tűnik célravezetőbbnek. A prototipikus társalgási narratívának tartható mindennapi elbeszélés és a prototipikus irodalmi narratívának tartható szépirodalmi elbeszélés vizsgálata ennél fogva kiindulópontul szolgálhat a narratívák egy lehetséges szövegtipológiai megközelítéséhez.

2.2. A nyelvi tevékenység dialogikus jellegéből adódóan egy diskurzusnak szükségképpen két résztvevője van, a feladó, aki a megnyilatkozást teszi, és vevő, aki befogadja a mondottakat. A narratív diskurzusokban – legyenek azok akár társalgási, akár irodalmi diskurzusok – alapvetően két résztvevői szerep különíthető el: az eseményekről beszámoló **történetmondó** és az elbeszélteket értelmező **történetbefogadó** szerepe. Meg kell azonban jegyezni, hogy a narratív diskurzusokkal kapcsolatban is számolnunk kell a résztvevői szerepek egymásba ágyazódásának lehetőségével. Az irodalmi (művészi, tudományos, publicisztikai) narratívákra jellemző elsősorban, hogy történetmondójuk a saját elbeszélésébe különféle, köztük természetesen narratív diskurzusokat is beemel (Tátrai 2002: 39, továbbá l. még Bahtyin 1953/1988: 247–8, Verschueren 1999: 81–2, Short 1994: 172–5, Gergen–Gergen 2001: 95). Az ilyen narratív diskurzusok résztvevőit **beágyazott történetmondóknak** és **beágyazott történetbefogadóknak** nevezhetjük. A szépirodalmi

³ A szövegtípus és a műfaj fogalmát Kocsány Piroskát követve lényegében azonos minőségű fogalompárként értelmezem: „[...] a mindennapi nyelvhasználat szövegtípusai (Textsorte) és az irodalmi műfajok *egyformán kétarcú jelenségek*, amennyiben egyfelől megragadhatók jelenvaló voltukban, struktúrájukban, sajátosságaikban, másfelől egyúttal mind létrejöttükben, mind a folyamatos használatban, elválaszthatatlanul történeti kategóriák is. [...] Ezzel azt is állítom, hogy a szövegtípusok (Textsorte) besorolhatók az irodalmi műfajok *mellé*.” (Kocsány 2002: 59. Kiemelés az eredetiből.)

narratívákba gyakran ágyazódnak mindennapi elbeszélések, anekdoták, tanúvallomások, levelek, naplók stb. Az *Esti Kornél* hatodik fejezete arra szolgáltat példát, amikor egy szépirodalmi elbeszélésbe egy mindennapi elbeszélés ágyazódik be. Pontosabban fogalmazva: amikor egy valós szépirodalmi elbeszélésbe ágyazott fiktív irodalmi narratívába ágyazódik be egy első látásra mindennapi elbeszélésnek tűnő társalgási narratíva.

2.2.1. Az *Esti Kornél* szövege⁴ olyan – a szépirodalmi kommunikáció sajtószerepléséig által meghatározott – narratív diskurzus keretében válik értelmezhetővé, amelynek feladója Kosztolányi Dezső, befogadója pedig a mindenkori olvasó. E valós szépirodalmi narratív diskurzusba azonban beágyazódik egy fiktív szépirodalmi narratív diskurzus.

- (1) Egy esztendeig havonta összejöttünk egyszer-kétszer, és ő mindig hozott valami úti élményt vagy regényfejezetet az életéből. Közben csak pár napra utazott el. Történeteit részint gyorsírási jegyzeteim alapján, részint emlékezetből papírra vettem, s utasítása szerint rendeztem. Így jött létre ez a könyv.

(771)

Ahogy az (1) idézet mutatja, a fiktív szépirodalmi narratíva feladója az író, aki egyes szám első személyű nyelvi formákkal utal önmagára, de aki az *Esti Kornél* fikcionális jellegéből következően nem azonosítható a valóságos szerzővel. (A fikció problémájára a későbbiekben még visszatérek.) A résztvevői szerepek ilyen való egymásba ágyazódását nyelvileg jelöltté teszi az a meglehetősen konvencionálissá vált megoldás, hogy a paratextusként értelmezhető fejezetcímek narrátora – ahogy ezt a (2)-ben az *Első fejezet* címe jelzi – nemcsak Esti Kornélra, hanem barátjára, az íróra is harmadik személyű alakokkal utal:

- (2) Első fejezet, melyben az író bemutatja és leleplezi Esti Kornélt, e könyv egyetlen hősét

(757)

Mindehhez hozzá kell még tenni, hogy az író a fikció keretén belül csak az **elsődleges történetmondó** szerepét tölti be, ugyanis az ő szövegébe beágyazódnak Esti Kornélnak, a **másodlagos történetmondónak** a narratívái – mint ahogy ez az (1)-ben idézett részletben tematizálódik is. A fejezetek egy részében (a II., III., IV., V., VIII., XIII., XV., XVI., XVII. fejezetekben) az elsődleges történetmondó közvetett módon, a saját szavaival adja vissza az Esti Kornél által elmondott történeteket. A fejezetek másik részében viszont (a VI., VII., IX., X., XI., XII., XIV., XVIII. fejezetekben), amelyek közé tehát az e dolgozatban részletesebben vizsgált *Hatodik fejezet* is tartozik, közvetlenül idézi a másodlagos elbeszélő szavait.⁵

⁴ Az *Esti Kornél* önálló szöveggé váló értelmezésére l. Tátrai 1997, Péczeli 1998, vö. még Szegedy-Maszák 1998.

⁵ Mindezen kérdésekről l. bővebben Tátrai 1997, valamint 2002: 44–50, továbbá vö. még Bengi 1998: 198.

Mindazonáltal azokban a fejezetekben is szembesülhetünk az elsődleges elbeszélő jelenlétével, amelyekben a másodlagos elbeszélő önálló szólamként különíthető el. E jelenlét néha csak jelzésszerű: a *mesélte Esti Kornél* (VII. fejezet), a *szólt Esti Kornél* (IX. és XVIII. fejezet) és a *fordult felénk Esti Kornél* (XI. fejezet) beékelődött idéző mondatok figyelmeztetnek a másodlagos elbeszélő szólam beágyazottságára. Máskor (a VI., X., XII. és a XIV. fejezetekben) viszont hangsúlyosabbá válik az elsődleges történetmondó szerepe: ezekben az esetekben **kerettörténetek**be ágyazódik be a másodlagos elbeszélő szólama. E kerettörténeteknek az a funkciója, hogy a körülmények, pontosabban a narratív szituáció ismertetésével előkészítsék (X., XII. és XIV. fejezet), s hogy egy esetben – éppen a *Hatodik fejezet* esetében – le is zárják Esti történetmondását. (A *Hatodik fejezet* e sajátosságára még visszatérek.)

Azokat a szöveghelyeket, amelyek a *Hatodik fejezet*ben elsődleges elbeszélői szólamként értelmezhetők, azaz közvetlenül az elsődleges történetmondó szerepét betöltő írónak tulajdoníthatók, a (3a) és a (3b) foglalja magában. Az előbbi az Esti történetmondását bevezető, az utóbbi pedig az azt lezáró részeket tartalmazza. (Az idézetekben kiemeltem az igealakokat, amelyek segítségével vélhetően kielégítően jellemezhető a kerettörténet narrációjának szerveződése.)

(3a) Hajnal felé egy mulatóban **üldögéltünk**. A néger zenekar **pihent**. Mi **ásítoztunk**.

Esti Kornél fülembe **súgta**:

– [...]

Fizetett, aztán így **szólt**:

– [...]

– [...]

– [...] – **fordult** felém mély érdeklődéssel – [...]

– [...]

– [...]

– [...]

– [...] – **dörmögte**.

Hazamenőben az utcán még mindig erről **elmélkedett**:

– [...]

– [...]

– [...] – **szólt** elmerengve – [...]

...

(843)

(3b) ...

Esti Kornél **elhallgatott**. Nem **szólt** többet. Tűnődve **lépdelt** az utcán, melyet **elöntött** a verőfény, aztán **megállt** a nagy, sötétvörös ház előtt, melynek hatodik emeletén **lakik**, a padlásszobában. **Becsöngetett**.

– [...] – **mondtam**, és **megöleltem**.

– [...] – **kérdezte**. – [...]

(851)

A (3a)-ban található tíz igealak között két többes szám első személyű formát találunk, amelyek egyaránt múlt idejűek (*üldögéltünk*, *ásítoztunk*). Ezen T/1. alakok exkluzív szerepűek, hiszen a történetben szereplőként megjelenő, azaz elbeszél

én mellett a kerettörténet másik szereplőjére, a harmadik személyű formákkal jelölt Esti Kornélra vonatkozathatók, nem pedig – mint az inkluzív használat esetén – a második személyű formákkal jelölt címzetre. Narratív funkciójuk a szövegben pedig elsősorban a rövidesen elkezdődő társalgás körülményeinek jellemzésében ragadható meg, akárcsak annak az egyes szám harmadik személyű igealaknak (*pihent*) a funkciója, amely egyedüli kivételként nem Esti Kornélra, hanem a néger zenekarra utal. Az Estire utaló E/3. alakok közül csak – a történet szempontjából egyébiránt emblematisz jelentőséggel bíró – *fizetett* igealak tölt be az előbb említettekhez hasonló funkciót. A többi Estire utaló igealak (*súgta, szólt, fordult felém, dörmögte, elmélkedett, szólt*) ugyanis már olyan mondást jelentő, de legalábbis akként értelmezhető igealak, amelyek az Esti és barátja között zajló diskurzus idézettségét, ennél fogva beágyazottságát teszik egyértelművé. A kerettörténetet lezáró (3b)-ben található ugyancsak tíz igealaktól szintén nyolc egyes szám harmadik személyű, amelyek közül itt is csak egy (az *előntött*) nem Estire utal. (Jelen vizsgálat szempontjából nem központi jelentőségű, de talán érdemes megjegyezni, hogy míg a fejezet elején a *néger* zenekar pihen, addig a végén a *verőfény* önti el az utcát. Mindez ugyanis értelmezhető úgy is, hogy e nyelvi jelzések az Esti és barátja között zajló társalgás idejét érzékeltetik.) Az Estire utaló igealakok a (3b)-ben egyrészt a befejezéséhez érkezett társalgást kísérő nem verbális cselekvésekre, állapotokra utalnak: *lépdelt, megállt, lakik, becsöngetett*. (A *lakik* jelen idejűsége azt mutatja, hogy az említett állapot az elsődleges történetmondó elbeszélésének időpontjában is fennállt.) Másrészt az igealakok egy része közvetlenül jelzi, hogy Esti története végéhez ért, a narratív diskurzus befejeződött: *elhallgatott, (nem) szólt*. A szintén mondást jelentő *kérdezte* pedig idéző mondatként a barátja reflexiójára adott válaszbba ékelődik be. A (3b) két egyes szám első személyű igealakot is tartalmaz (*mondtam, megöleltem*), amelyek közül az első Esti barátjának, azaz a kerettörténet elbeszélő *én*-jének – aki a másodlagos történetbefogadó szerepét töltötte be – a verbális, a második pedig a nem verbális reakcióját nevezi meg.

A *Hatodik fejezet* fiktív elbeszélő helyzete és narrációjának szerveződése röviden a következőképpen foglalható össze: az író elmeséli olvasóinak, hogy milyen körülmények között és mit mesélt neki Esti Kornél, mégpedig mindezt úgy valósítja meg, hogy szó szerint idézi Esti szavait. Másképpen szólva: a másodlagos történetmondó, Esti Kornél és történetbefogadója, az író között zajló társalgási narratív diskurzus beágyazódik abba a fiktív irodalmi narratív diskurzusba, amelynek feladója az író, aki itt az elsődleges történetmondó szerepét tölti be, történetbefogadója pedig az a reménybeli olvasó, aki a fikció világában kezébe veszi az író Esti Kornélról írott könyvét (vö. az (1)-ben idézett szöveghellyel).

2.2.2. A Hatodik fejezetben található beágyazódott társalgási narratíva fiktív kommunikációs helyzetét – szemben az elsődleges narrációs szinten elhelyezkedő irodalmi narratívával – a közvetlen interakció határozza meg. Mivel a történetmondás és -befogadás térben és időben összekapcsolódik, Esti Kornél közvetlen kapcsolatot tart fenn hallgatójával. Hasonlóképpen azokhoz a fejezetekhez (VII., IX., X., XI., XII., XIV., XVIII.), amelyekben Esti Kornél szintén

egy beágyazódott társalgási narratíva történetmondójaként is megjelenik⁶, a *Hatodik fejezet*ben is megtalálhatók azok a deiktikus nyelvi kifejezések, amelyekkel a történetmondó közvetlenül szólítja meg a történet befogadóját:

Mondd, ... (842), Hallod: ... (843), ..., tudod. (844), Ne érts félre. (845), Mondd, ... (845), Pajtás, ... (846), Hohó, fiam. (846), Várj, kérlek. (847), Úgy látszik, te tényleg nem értesz. (848), Nem is sejtöd, ... (849), Úgy bizony, pajtás. (850), Képzeld el, ... (851), No, szerusz. (851).

Ezen interaktív, azaz **kapcsolattartó funkciót betöltő kifejezések** (jelen időben lévő, egyes szám második személyű alakok, illetőleg tegezõ formák, megszólítások, köszönõ formulák) egyrészt a történetbefogadó résztvevõi szerepét nyelviileg explicitté tevõ személydeixis, másrészt a résztvevõk társadalmi viszonyáról árulkodó szociális deixis példái, amely utóbbi egyébként általában a személydeixis sajátos altípusaként értelmezhetõ (vö.: Yule 1996: 10–1, valamint Verschueren 1999: 20–1 és 77–8). Az ilyen jellegû utalások, amelyek a beszédeseményben résztvevõk kapcsolattartási igényét teszik lehetővé, egyébiránt teljesen hiányoznak a közvetett interakciós helyzetben lévõ elsõdleges történetmondó szövegébõl. Akárcsak azok a szintén interaktív funkciójú, jelen idejû egyes szám elsõ személyû deiktikus kifejezések, amelyek a történetmondó elbeszélõ tevékenységére hívják fel a figyelmet azáltal, hogy az elbeszélõ *én* nyelviileg explicitté válik (errõl bővebben l. Tátrai 2002: 51–69). Igaz ugyan, hogy Esti is csak egy esetben utal közvetlenül saját történetmondására (*Hazudnék, ha azt állítanám...* 844), ám ennek – mint azt késõbb látni fogjuk – annál nagyobb az emblemikus jelentõsége.

Mielõtt a *Hatodik fejezet*ben található társalgási narratív diskurzus jellemzését tovább folytatnánk, azt megalapozandó érdemes néhány szót szólni azokról a szempontokról, amelyek általában teszik lehetővé a társalgási narratívák tipikus résztvevõi szerepviszonyainak értelmezését. Mint korábban említettem, a társalgási narratívák alapvetõ jellemzõje az a szerves idõbeli egység a történetmondás és -befogadás folyamata között, amely lehetővé teszi a diskurzus résztvevõi számára, hogy felcseréljék a beszélõi-hallgatói szerepeket. Mindez azonban nem jár együtt szükségszerûen a történetmondói és történetbefogadói szerepek felcserélõdésével is. Nem beszélhetünk ilyen felcserélõdésrõl az **egyszemélyes történetmondás** esetében, amikor a történetmondói tevékenység csak a beszédpartnerek egyikéhez kötõdik. Ha beszédpartnere(i) közbeszólásokkal, kérdésekkel át is veszi(k) a beszélõ szerepét, akkor is a történetbefogadó(k) szerepében marad(nak). Emellett azonban lehetõség van az **együttes történetmondásra** is, amikor több résztvevõ válik történetmondóvá, azaz amikor több olyan beszélõ kér részt a történet elmondásából, akik egyaránt megfelelõnek vélt ismeretekkel rendelkeznek a szóba kerülõ eseményekrõl (l. Duranti 1997: 315–6, vö. még Gülich–Quasthoff 1985: 176–92, valamint Tátrai 2002: 28–9). Ekkor a narratív társalgásban résztvevõk egyik része a történetmondó és -befogadó szerepét is betölti, másik részük viszont csak történetbefogadóként vesz részt a társalgásban. Továbbá arra is akad

⁶ A probléma tárgyalását a *Kilencedik fejezetre* vonatkozóan l. Tátrai 1997: 327–35.

példa – például egy osztálytalálkozó alkalmával –, amikor két vagy több beszélő közösen, egymás számára idézi fel a mindannyiuk által ismert eseményeket. A társalgási narratív diskurzusok résztvevői szerepeinek értelmezésekor tehát hangsúlyozni kell, hogy a beszélői és az elbeszélői (történetmondói) szerep nem feltétlenül fedi le egymást. Különbséget kell tenni a *ki beszél?* és a *ki mondja a történetet?* kérdése között, mert nem mindig az mondja a történetet, aki éppen beszél.

A *Hatodik fejezet*be beágyazott társalgási narratíva történetmondója, Esti Kornél úgy meséli el óriási örökségétől való megszabadulásának történetét, hogy párbeszédet folytat a diskurzusban történetbefogadóként részt vevő íróval. Mindez azt jelenti, hogy habár a beszélői-hallgatói szerepek folyamatosan váltakoznak, a történetmondói-történetbefogadói pozíció rögzített marad, azaz ez esetben egy-személyes történetmondásról beszélhetünk. Az *Esti Kornél* szövegében egyébiránt ez az egyetlen olyan beágyazott társalgási narratíva, amelyre a párbeszédés forma a jellemző. A többi olyan fejezetben, amelyben Esti szintén közvetlenül jelenik meg másodlagos történetmondóként, a történetbefogadók nem lépnek be verbálisan az ott kibontakozó társalgási narratív diskurzusba. Vélhetően ez lehet az elbeszéléstechnikai magyarázata annak, hogy csak a *Hatodik fejezet* végén jelenik meg újra a kerettörténet (elsődleges) elbeszélőjének szólama.

Azokban a társalgási narratív diskurzusokban, amelyekre az egyszemélyes történetmondás jellemző, a résztvevők viszonyrendszerének két tipikus lehetőségét különböztethetjük meg aszerint, hogy a történetbefogadó mennyire játszik aktív szerepet a társalgásban (l. Duranti 1997: 315). A **történetmondó által irányított társalgási narratívákra** az jellemző, hogy a befogadók – főleg különböző paralingvisztikai jelzések alkalmazásával – tulajdonképpen csak azt jelzik, hogy figyelmük továbbra is éber. A **történetbefogadó által irányított társalgási narratívákban** viszont a történet hallgatói kérdéseikkel, közbevetéseikkel aktív szerepet játszanak a történetből kibontakozó világ megteremtésében. Az *Esti Kornél* azon fejezetei tehát, amelyek másodlagos történetmondót is felvonultatnak, a *Hatodik fejezet* kivételével úgy értelmezhetők, mint amelyek a történetmondó által irányított társalgási narratívák sajátosságainak szépirodalmi alkalmazására szolgálnak példát (még azzal együtt is, hogy a befogadók feltételezett paralingvisztikai jelzései nem jelöltek verbálisan). A *Hatodik fejezet*ben viszont, amelyben a másodlagos történetbefogadó a diskurzus verbálisan is aktív résztvevője, egy szépirodalmi fikcióba ágyazott, a történetbefogadó által (is) irányított társalgási narratívával találkozhatunk.

3. Narratív szövegvilágok – fiktív szövegvilágok

A *Hatodik fejezet*ben található beágyazott társalgási narratíva vizsgálata kapcsán felmerülő problémák további tárgyalása nem oldható meg anélkül, hogy ne térjek ki az eddig meglehetősen reflektálatlanul használt **narratíva**, illetve **narratív** terminusok árnyaltabb megközelítését ígérő szempontok bemutatására. Mindezt a szövegértelelemnek közeget adó szövegvilág fogalmából (Tolcsvai Nagy 2001: 121–5) kiindulva kíséreltem meg. Kérdéseim arra irányulnak, hogy e keretben hogyan

értelmezhető a nyelvi szövegek egy csoportjának narratív (és ezzel összefüggésben más csoportjainak leíró, illetve érvelő) jellege. A szövegvilág fogalma ugyanakkor arra is lehetőséget ad, hogy az elemzett beágyazott társalgási narratívával összefüggésben felmerülő **fikció** problémáját is kezelni lehessen.

3.1. A szövegvilág fogalmát Beaugrande és Dressler a koherencia fogalmával összefüggésben említik meg: a szerzők a szövegvilágot a szöveg mögött meghúzó-dó, az értelmi folyamatosságot biztosító konfigurációként értelmezik, amely a szövegből származó ismeretek mellett bizonyos – a szöveg megértéséhez szükséges – szövegen kívüli ismereteket is magában foglal (Beaugrande–Dressler 1981/2000: 121–2). A szöveg jelenségét kognitív keretben értelmező Tolcsvai Nagy Gábornál a szövegvilág viszont már központi kategóriaként szerepel:

A beszélők a szövegben reprezentálják valamilyen formában a világnak azt a részét, amely nyelvi cselekvésüknek teret és időt ad. A szöveg ezáltal nem „tükrözi” a világot, nem leképezi, hanem reprezentációk összetett rendszerében modellálja, a nyelvi interakcióban részt vevők számára többé-kevésbé hasonló módon. A beszédhelyzet, a szövegbeli kifejtett és bennfoglalt, valamint a tudás által az elmében aktivizált reprezentációk rendszeréből létrehozott modell a szövegvilág, amelyben a szöveg maga és annak egyes elemei értelmezhetővé válnak. (Tolcsvai Nagy 2001: 121)

Ebben az értelmezésben a szövegvilág tehát a megismerő emberi gondolkodáshoz kötött fogalom: olyan mentális modell, amely a résztvevők észlelései és egyéb kognitív műveletei által jön létre. Mindazonáltal Tolcsvai Nagy Gábor arra is utal a szövegvilágról szólva, hogy az – bár lényegét megőrzi – különböző típusú szövegek esetében különböző módon valósul meg (Tolcsvai Nagy 2001: 124). Ennél fogva felvethetőnek tűnik az a kérdés, hogy a szövegvilágok létrejötté közötti különbségek miképpen hasznosíthatók a szövegtipológiai kutatások számára, illetőleg miképpen értelmezhetők szövegtipológiai keretben.

A fentiekkel összefüggésben felvethető továbbá az a kérdés is, hogy a szövegvilágok létrejöttének egymástól eltérő, tipikus módjai összefüggésbe hozhatók-e a leíró, elbeszélő és érvelő **szövegfajták** hagyományos megkülönböztetésével. A kérdésre abban az esetben igenlő válasz adható, ha az említett szövegfajtákat mint tipikus **megismerési/megértési módokat** értelmezzük (vö. Brown 1994). A német szövegtani szakirodalom eredményeire hivatkozva Kocsány Piroska is amellett érvel, hogy míg a szövegtípusok (műfajok) létrejöttét „elsősorban társadalmi-kommunikatív momentumok relevanciája indokolja”, addig a szövegfajták létét „bizonyos kognitív, illetve konceptuális tényezők relevanciája támasztja alá és magyarázza” (Kocsány 2002: 55). Mindebből kiindulva két – egymást kiegészítő – vizsgálati terület vázolható fel egy funkcionális szemléletű szövegtipológia számára. Egyrészt vizsgálhatja az olyan – a beszélőközösség által intuitív módon számon tartott, történetileg és szerkezetileg egyaránt meghatározott – szövegtípusokat/műfajokat (vö. Kocsány 2002: 59), mint például a mindennapi elbeszélés vagy a regény. E szövegtípusok vizsgálatának elsősorban azok társadalmi-kommunikatív funkciójából érdemes kiindulnia, amely azonban lehetőséget ad annak értelmezésére is, hogy az egyes szövegtípusok milyen szerepet töltenek be az emberi megismerésben. Másrészt vizsgálhatja az olyan megismerési/megértési módo-

kat, mint amilyen például a narratív megismerés/megértés, melyeket elsősorban az emberi megismerésben betöltött, azaz kognitív funkciójuk felől lehet és célszerű megközelíteni. A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy rámutassak az utóbbi megközelítésben rejlő lehetőségek szövegtipológiai alkalmazhatóságára, hasznosíthatóságára.⁷

3.1.1. A megértés folyamatának tipikus módjait tárgyalva Gillian Brown procedurális megértés, narratív megértés és az érvelések megértése között tesz különbséget (Brown 1994: 10–20). A szerző azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a procedurális megértés alapvetően különbözik a narratív és az argumentatív megértéstől. Míg az előbbi a ‘hogyan (kell)’ tudásán alapul, vagyis annak tudásán, hogy miképpen cselekedjünk adott körülmények között, addig az utóbbiakat a ‘mi (van/volt/lesz)’ tudása, azaz a világ tényeiről való „propozicionális tudás” szervezi (Brown 1994: 11–2). A három megértési mód megkülönböztetésének egyik fő szempontja pedig az, hogy az adott esetekben a résztvevők milyen mértékben támaszkodhatnak a külső világból származó információkra. Másképpen fogalmazva: a fizikai világra vonatkozó ismeretek milyen mértékben játszanak szerepet a szöveg kontextusának kialakításában (vö. Verschueren 1999: 95–102), s ezáltal a szövegvilág létrehozásában.

A külső világból származó ismeretek a **procedurális megértés** során játsszák a legnagyobb szerepet. A procedurális szövegek (pl. útbaigazítások, használati utasítások stb.) megértése az értelmezés minimumát követeli meg, mert a külső információk segítségével könnyen megalkothatjuk azt a mentális modellt, amelyet aztán szembesíthetünk a minket körülvevő világgal, hogy lemérjük, a megértés megfelelő volt-e az éppen aktuális dologban (Brown 1994: 12–4).

A **narratív megértés** (és megértetés) esetében már kevésbé számíthatunk a közvetlen fizikai világ segítségére, s ennél fogva nagyobb mentális erőfeszítésre van szükségünk. Olyan mentális modellt kell ugyanis megalkotnunk és működtetnünk, amelynek segítségével az elmondott történet szereplőit a történet terében és idejében nyomon tudjuk követni, a cselekedeteik okai és a szándékaik közötti kapcsolatra pedig következtetni tudunk (Brown 1994: 15–8). Az ilyen mentális modellek (szövegvilágok) sajátosságának jellemzése vélhetően tovább árnyalható, ha figyelembe vesszük azokat az értelmezéseket, amelyek szerint a narratív megértés elsősorban az **idő** megtapasztalásának, strukturálásának és értelmezésének lehetőségét teremti meg (l. például Carr 1997/1999: 75–7, vö. még Gergen–Gergen 2001: 95). A narratív szövegek megértésében ennél fogva az időbeli viszonyok értelmezése játszik meghatározó (de természetesen nem kizárólagos) szerepet: a térbeli és oksági viszonyok az időbeli viszonyok szerveződésének szempontjából nyernek értelmet és értelmezést.

Ezen a ponton célszerű érinteni a **leírások megértésének** problémáját, amelyről Gillian Brown nem tesz külön említést. A leíró szövegek (útikönyvek, képleírások stb.) megértését azért lehet a narratív szövegek megértésétől elválasztva

⁷ Az alábbiakban felvázolt megközelítés elsősorban az ún. *émikus*, azaz több mondatból álló, grammatikailag kohézív és szemantikailag koherens szövegekre alkalmazható (vö. Kocsány 2002: 9–11).

tárgyalni, mert az elsősorban nem az idő, hanem a **tér** értelmezése és strukturálása felől közelíthető meg (vö. Bal 1991/1998: 135–41). A leírások megértése tehát, amelyet az elbeszélések és az érvelések megértéséhez hasonlóan a ‘mi (van/volt/lesz)’ tudása határoz meg, annyiban mégis rokonítható a procedurális megértéssel, hogy a térnek ott szintén döntő szerepe van. Azonban lényeges a különbség is: míg a procedurális megértést a közvetlen fizikai környezetből észlelt térbeli információk segítik, addig a leírások megértése során a szövegbeli ismeretek mellett az elmében korábban elraktározott tér-, illetve térszerűen felépülő reprezentációk kapnak szerepet a szövegvilág létrehozásában. A leírások és az elbeszélések megértéséről szólva pedig mindehhez hozzátehetjük, hogy azok az ismeretek, amelyeket a környezetünkkel való interakciók során a térbeli viszonyokról szerzünk, nem olyan áttételesek, mint az időbeli viszonyokkal kapcsolatos ismereteink.⁸ Mindamellet hangsúlyozni kell, hogy a leírások és az elbeszélések megértése nem választható el élesen egymástól. Ennek az a magyarázata, hogy a tér és az idő szoros összefüggésben reprezentálódik a szövegben: az észlelés képességein alapuló térbeli és az időbeli tájékozódás kölcsönösen feltételezi egymást (l. Tolcsvai 2001: 132–62).

Szólni kell még az **érvelések megértéséről**, amely tipikusan nem a világról szerzett fizikai tapasztaláson, hanem tágran értett logikai műveleteken alapul (l. Brown 1994: 19–20, továbbá vö. még Bruner 1986/2001, amely az elbeszélést és az érvelést a gondolkodás két formájaként értelmezi). Az érvelések megértésében ugyanis az **oksági** viszonyok játszanak meghatározó szerepet, nem pedig a térbeli és az időbeli viszonyok, mint a leírások és az elbeszélések megértése esetében.

3.1.2. A fentebb tárgyalt megismerési módok felvázolása során a megközelítés jellegéből, elméleti háttéréből adódóan nem szigorú kritériumrendszert felállító osztályozásra törekedtem, hanem bizonyos dominanciaviszonyokra igyekeztem rámutatni (vö. Beaugrande–Dressler 1981/2000: 237), amelyek egy részletesen kidolgozandó értelmezői keret kiindulópontjául szolgálhatnak. A **dominancia** fogalmának hasznosíthatóságára azonban még egy aspektusból fel kell hívni a figyelmet. Az egyes szövegek értelmezésében az egyes megértési módok ugyanis általában nem kizárólagos, hanem domináns szerepet játszanak. Továbbá ugyanez mondható el arról a funkcióról, amelyet a megértési módok a szövegtípusok/műfajok karakterének kialakításában betöltenek.

Mindezt jól szemlélteti a *Hatodik fejezetben* található beágyazódott társalgási narratíva is. Habár a diskurzusban – mint a műfaji besorolás is jelzi – a narratív jelleg dominál, hiszen a társalgás középpontjában egy történet elmondása és befogadása áll, egyéb megértési módok alkalmazására is találunk példákat.

⁸ Ennek egyik leglátványosabb bizonyítéka, hogy az időt gyakran metaforikusan, a tér fogalmi rendszerén belül értelmezzük (l. például az olyan metaforikus nyelvi kifejezéseket, mint *hajnal felé* [842], *séta közben* [849] *a negyedik év elején* [850] stb.).

- (4a) – Gyorsan adj ide ötöt.
(842)
- (4b) – [...] Nincs egy cigarettád?
– Parancsolj.
(843)

Ahogy a (4a) mutatja, Esti a barátjával folytatott társalgást egy olyan fordulóval indítja, amely procedurális megértést követel. A közvetlen fizikai környezet ismeretének szükségességét az *ide* nyelvi jelzés egyértelműsíti, amely helyre utaló deiktikus nyelvi elem. A (4b) pedig arra példa, amikor Esti a történet elbeszélését egy olyan indirekt kéréssel szakítja meg, amely szintén procedurálisan értelmezhető, s – ahogy a válaszból kiderül – beszédpartnere így is értelmezi.

A leírások elbeszélésbeli hasznosíthatóságában rejlő lehetőségekkel Esti eléggé visszafogottan él történetének elmondása során.

- (5) [...] Őszintén szólva, alig emlékeztem Istenben megboldogult nagynénémre. Gyermekkoromban néhányszor elvittek hozzá. Pazar kastélyban lakott a birtokán, a mintagazdaságban. Pokolian gazdag volt, és pokolian unalmas. A kert halastaván fehér, fekete hattyúk úszkáltak. Csak ezt tudtam felőle. Meg azt, hogy sok földje van, több emeletes háza Berlinben és Drezdában, s rengeteg betétje svájci bankokban. Tekintve, hogy tíz éve nem feleltem a leveleire, fogalmam sem volt, mennyi a vagyona. A leltározásnál kiderült, hogy nagyobb, mint gondoltam. [...]
- (843)

Az (5)-höz, amely önmagában is meglehetősen vázlatos leírásnak (jellemzésnek) tartható, hasonló hosszúságú leíró betétekkel nemigen találkozhatunk Esti fordulóiban. Sokkal inkább az állapítható meg, hogy a térbeli és a térszerűen megjelenített viszonyok értelmezése szervesen beépül az idő narratív értelmezésébe.

Ha az argumentatív megértési mód megjelenésének lehetőségeit nézzük dominánsan narratív diskurzusokban, akkor itt is elmondható, hogy az oksági viszonyok nemcsak az időbeli viszonyok szerveződése alá rendelődve, attól lényegében elválaszthatatlanul nyernek értelmezést, hanem külön, viszonylag jól elkülöníthető betétek (kommentárok, reflexiók) formájában időlegesen dominánssá válhatnak. A *Hatodik fejezet* is jól reprezentálja Esti Kornél történetmondásának azon jellegzetességét, hogy azt több esetben érvelésen alapuló kommentárok, reflexiók vezetik be, szakítják meg, illetve esetenként le is zárják (vö. Szegedy-Maszák 1998: 168).⁹ A nagy örökségtől való megszabadulás történetének elmondását is a pénzzavarról szóló rövid értekezés vezeti be, aztán további kommentárok szakítják meg.

- (6a) – Miért?
– Hallod: egy költő, aki gazdag, minálunk? Ez merő képtelenség. Budapesten mindenkiről, akinek van egy kis pénze, azt képzelik, hogy tökfilkó. Ha van pénze, minek legyen sütnivalója, érzése, képzelete? Így büntetik. Ez a város túlságosan értelmes. Épp ezért túlságosan ostoba. Nem hajlandó belátni, hogy a természet az pogány és kiszá-

⁹ A kommentárok problematikájáról és *Kilencedik fejezet*beli szerepéről l. még Tátrai 1997: 335–7.

míthatatlan módon, egyáltalán nem irgalmi alapon osztogatja kegyeit. Byronról, aki lord volt és sokszoros milliomos, itt senki sem ismerte volna el, hogy van egy fikarcnyi tehetsége. Itt a lángész rangját kárpótlásul – alamizsnaként – adagolják azoknak, akiknek nincs egyebük, azoknak, akik éhenkórászok, betegek, üldözöttek, élőhalottak vagy valódi halottak. Főképp az utóbbiakat kedvelik. Nekem sosem volt kenyerem dacolni az emberek titáni butaságával. Alázatosan meghajoltam előtte, mint egy hatalmas természeti jelenség előtt. [...]

(843–4)

(6b) – [...] Pajtás, én nem születtem arra, hogy megmentsem azt az emberiséget, amelyik, mikor nem sújtja tűzvész, árvíz vagy döghalál, háborúkat rendez és mesterségesen idézi elő a tűzvészt, az árvizet és döghalált. Rég levettem én a kezem az úgynevezett társadalomról. Nem is vagyok vele egy. Az esztelen, zabolátlan és élő természet az én atyámfia. Később egy irodalmi pályadíjat terveztem, egy nagyszabású alapítványt. [...]

(846)

A (6a)-ban látható, hogy a cselekedetei okát firtató kérdésre Esti olyan részletesen kifejtett érvelő választ ad, amely az argumentatív megértésre vonatkozó tudás alkalmazásba vételét követeli meg mind saját befogadójától, mind az *Esti Kornél* olvasójától. Az utolsó három mondat, amely már Esti indokait közli, vezet vissza a történet világába, annak személy-, aztán majd az idézetet követő mondatokkal annak időviszonyai közé. A (6b) pedig az érvelő rész egyértelmű elkülönülését példázza: kezdetét a beszédpartner megszólítása (*Pajtás*), végét pedig a történetmondás fonálának felvételéről árulkodó időhatározó-szó (*Később*) jelzi.

3.2. Mint korábban említettem, Esti Kornél történetbefogadója a narratív diskurzus aktív résztvevője: élve a közvetlen interakció adta lehetőségekkel és ismerve a mindennapi elbeszéléshez kapcsolódó pragmatikai lehetőségeket, kérdéseivel és közbeszólásaival tevékeny segítséget nyújt a történetmondónak a történetből kibontakozó világ megkonstruálásához. Mindeközben egyszer arra kényszerül, hogy gyökeresen megváltoztassa történetbefogadói stratégiáját, amely természetszerűleg nem hagyja érintetlenül a szövegértelemnek közeget adó szövegvilág működését sem.

A *Hatodik fejezet* olyan történetet idéz Esti Kornéltól, amelyben maga is megjelenik szereplőként, sőt – mint az több más esetben is megesik – főszereplőként. Az *én* szereplése a történetben pedig olyan nyelvi jelzésként értelmezhető, amely arról árulkodik, hogy a történetmondónak szándékában áll reális kapcsolatot teremteni a beszédesemény és az elbeszélte esemény személy- és ezzel összefüggésben tér-idő viszonyai között (l. bővebben Tátrai 2002: 69–92). Mindez azt vonja maga után, hogy az *én*-ről szóló narratívákban elhangzó tényállásokat alávetjük a befogadói világtapasztalatainkra épülő igazságítéleteknek (vö. Andereg 1983/1998: 46). Másképpen megközelítve: az *én*-elbeszélések, mint a múltat megkonstruáló narratívák általában, referenciális minőségükből kifolyólag ki vannak téve az **interszjektív ellenőrizhetőség** lehetőségének (vö. Lorenz 1998/2000: 137–42, Gergen–Gergen 2001: 92–3). A narratív diskurzus elején Esti történetbefogadójának kérdései (*Kitől örököltél te?* 842), közbevetései (*Érdekes. Erről még nem is beszéltél.* 843) is azt firtatják, mennyire felelnek meg az Esti által közölték a valóságnak, pontosabban mennyire egyeztethetők össze a valós világgal kapcsolatos releváns ismeretekkel.

Azonban – alighogy Esti belefog története elmesélésébe – a befogadói magatartás jelentős módosulásának lehetünk tanúi.

- (7) – Kétmillió márkát? Ne viccelj.
 – Helyes. Akkor beszéljünk **komolyabb** dolgokról. Mekkora a vérnyomásod?
 – Bocsáss meg. Inkább folytasd.

(843)

A (7)-ben idézett részlet mutatja a fordulópontot. Annak kritikus kérdésére és véleményére reagálva a történetmondó válaszút elé állítja a történetbefogadót: vagy elfogadja az általa felkínált **fikciós egyezményt**, vagy nem folytatja a történetet. A kulcsszó az idézetből kiemelt *komolyabb* melléknév. Egy történet fikcióként való sikeres értelmezése ugyanis azon a tudáson alapul, amely megkülönbözteti a játékot a komolyan vevéstől (vö. Andregg 1983/1998: 56). A fikciós egyezmény következményeként, amely szerint „a szöveget nem beszédként [discourse], hanem »eljátszott beszédként« [enacted discourse] fogjuk föl” (Iser 1993/200: 33), a befogadónak – az egyes szám első személyű deiktikus kifejezések értelmezése tekintetében is – fel kell függesztenie a közvetlen referenciálást. Másképpen fogalmazva: nem kell közvetlen kapcsolatot létesítenie a szöveg értelmezését lehetővé tevő mentális modell (a szövegvilág), valamint a beszélőn és a hallgatón kívül eső entitásokat tartalmazó valóság (a valós világ) között (vö. Tolcsvai Nagy 2001: 122–3). Egyébiránt nekünk – mint az *Esti Kornél* olvasóinak – is hasonlóképpen kell eljárunk akkor, amikor a fiktív elsődleges történetmondóra, az inszenírozott diskurzus résztvevőjére utaló egyes szám első személyű deiktikus kifejezéseket nem vonatkoztatjuk közvetlenül a valóságos szerzőre. Mindamellet érdemes megjegyezni, hogy a másodlagos történetbefogadót is viszonylag sokáig fogságában tartja az *én*-elbeszélések referenciális természetébe vetett hit.

- (8) – [...] Volt nekem valaha rengeteg pénzem is. Hajdanában – [...] –, hajdanában, danában.
 – Dániában?
 – Nem, itt Budapesten. Amikor örököltem.

(842)

A (8)-ban láthatjuk, hogy Esti már a legelején kísérletet tesz a fikciós egyezmény megkötésére. A történet idejét a diskurzus idejéhez képest meghatározatlan és meghatározhatatlan távolságba helyező *hajdanában*, *danában* ugyanis hasonlóképpen értelmezhető, mint a mesekezdetek szokásos fikciószignálja, az *egyszer volt, hol nem volt*. A történetbefogadó azonban ekkor még nem hajlandó a fikciós egyezmény feltételeinek elfogadására. Félreértése árulkodó: a képzeletbeli idő helyett egy valóságos helyre kérdez rá. A történetmondó pedig a továbbiakban olyan személydeixiseket (*örököltem*) és helydeixiseket (*itt*) alkalmaz, amelyek a saját és a történet világa közötti reális kapcsolatra utalnak. Ennélfogva a (7)-ben jelzett fordulópontig a történetbefogadó kérdéseivel azt igyekszik kideríteni, vajon Esti igazat mond-e, vagy egyszerűen hazudik. A (7)-ben idézett felszólítása (*Ne viccelj.*) viszont arról tanúskodik, hogy az író udvariasabb annál, minthogy hazugsággal vádolja Estit: a *viccelj* igealak tiltó formájával, amely magában foglalja

a tipikus mindennapi fikciós műfajra utaló *vicc* főnevet, a fikcionális kommunikáció lehetőségét utasítja el, így figyelmezteti Estit arra, hogy igazat mondjon. A fikciós egyezmény megkötése után (*Bocsáss meg. Inkább folytasd.*) azonban kérdéseinek iránya alapvetően megváltozik. Ekkor már az a funkciójuk, hogy segítséget nyújtsanak a történetmondónak a történet fiktív világának lehetőleg minél koherensebb megteremtésében, amely a diskurzus narratív jellegénél fogva fontos szerepet játszik a szövegvilág létrejöttében. Továbbá jelzik a történetbefogadó ironikus azonosulását a történet szereplőivel (*Hallatlan.* 849, *Szegény barátom.* 850).

A fikció nem kötődik kizárólagosan a szépirodalmi kommunikációhoz: a *vicc* műfajába tartozó szövegek és a triviális irodalom termékei mellett bizonyos mindennapi elbeszélések, amelyek kitalált, elképzelt történetet adnak elő, is megmutathatják, hogy „a játék, a »minthá«-ba való belefeledkezés” (Anderegg 1983/1998: 56) a mindennapi kommunikációban is jelen van (l. még Tátrai 2002: 40–4). Amennyiben tehát elfogadható a fenti érvelés, nem érthetünk egyet Beaugrande és Dressler azon kijelentésével, amely szerint az egyszerű hazugságok mindennapi fikciós szövegek (Beaugrande–Dressler 1981/2000: 238, 5. lábjegyzet). Az egyénileg kitalált mindennapi történeteket éppen akkor nem kell hazugságnak tekintenünk, ha értelmezésüket a fikcionális kommunikáció normái határozzák meg, amelynek értelmében „a valóság meghatározottsága túllép önmagán, s ezzel együtt az eddig zavaros imaginárius formát kap és ellenőrzés alá kerül” (Iser 1993/2001: 24).

(9) – Te örült – [...].

– Szóval, nem unalmas? – [...] – Eléggé érdekes? Eléggé képtelen, valószínűtlen és hihetetlen? Eléggé föl fogja bősztíteni azokat, akik az irodalomban lélektani megoldást, értelmet, erkölcsi tanulságot is keresnek? Jó. Akkor megírom. Holnap, ha pénzt kapok érte, majd megadom az öt pengődet is. No, szervusz.

(842)

A (9)-ből, amelyben a történetbefogadó jelzi, hogy sikeresen megértette a fikciót, amit a történetbefogadó elégedetten nyugtáz, az is kiderül továbbá, hogy a korábban elmesélt mindennapi fikció tulajdonképpen egy később megírandó olyan szépirodalmi fikció „műhelytanulmányaként” funkcionált, amely több szempontból nem kíván megfelelni a szépirodalmi elbeszélő műfajokhoz kapcsolódó elvárásoknak.

4. Összegzés

A dolgozatban a narratívák szövegtipológiai megközelítésének lehetséges szempontjait egy konkrét szövegpéldány értelmezésén keresztül kíséreltem meg felvázolni. Az elméleti problémák minél átfogóbb szemléltetése érdekében olyan prototipikus irodalmi narratívát (szépirodalmi elbeszélést) választottam, amelybe egy prototipikus társalgási narratíva (mindennapi elbeszélés) ágyazódik. A vizsgálat során két szempont szövegtipológiai relevanciája és alkalmazhatósága mellett érveltem.

Egyrészt a diskurzusok résztvevői szerepeinek problémájából kiindulva tettem kísérletet a narratív diskurzusokra jellemző résztvevői (történetmondói és történetbefogadói) szerepek jellemzésére. Ennek keretében a narratív diskurzusok és a hozzájuk kapcsolódó résztvevői szerepek egymásba ágyazódására helyeztem a hangsúlyt, amely mind a szépirodalmi, mind a mindennapi elbeszélés jellemző szerepviszonyainak bemutatására adott lehetőséget. A beágyazott társalgási narratíva értelmezése során különbséget tettem továbbá az egyszemélyes és az együttes, valamint a történetmondó és a történetbefogadó által irányított történetmondás között.

Másrészt a szövegvilág létrejöttének eltérő lehetőségeit a szövegfajták mint kognitív tényezők által meghatározott megértési módok felől közelítettem meg. A narratív megértés sajátosságát elsősorban abban véltem megtalálni, hogy az idő értelmezésének, strukturálásának lehetőségét teremti meg, szemben a leírások és az érvelések megértésével, ahol a térbeli, illetve az oksági viszonyok játszanak domináns szerepet. A dominancia fogalma abból a szempontból is gyümölcsözőnek bizonyult, hogy rámutathattam: a narratív megértési mód dominanciájával jellemezhető szövegek (és szövegtípusok) értelmezése megkövetelheti más megértési módok alkalmazásba vételét is. A szövegvilág fogalma pedig ahhoz nyújtott további segítséget, hogy a fikció fogalmát mindennapi elbeszélésekkel kapcsolatban is hasznosíthassam.

Végezetül hangsúlyozni szeretném, hogy e dolgozattal nem problémák megoldására, hanem felvetésére vállalkoztam. A téma kutatásának folytatásához a kérdésfeltevés lehetséges irányát, irányait próbáltam kijelölni.

FORRÁSOK

- Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. In: *Kosztolányi Dezső összes novellái*. (Sajtó alá rendezte: Réz Pál.) Helikon Kiadó. Budapest. 1994. 755–986.
- Oscar Wilde: Az önfeláldozó jóbarát. In: *A boldog herceg és más mesék*. (Ford.: Lengyel Balázs.) Magvető Kiadó. Budapest 1998. 43–60.
- Umberto Eco: Széljegyzetek *A rózsza nevé*-hez. In: *A rózsza neve*. (Ford.: Barna Imre.) Európa Könyvkiadó. Budapest. 1994. 583–617.

SZAKIRODALOM

- Anderegg, Johannes 1983/1998. Fikcionalitás és esztétikum. (Ford.: V. Horváth Károly.) In: Thomka B. (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. 43–60. Kijárat Kiadó. Budapest.
- Atkinson, Paul 1990/1999. A narratíva és a társadalmi cselekvés reprezentációja. (Ford.: Mester Tibor.) In: Thomka B. (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. 121–49. Kijárat Kiadó. Budapest.
- Bahtyin, Mihail 1953/1988. A beszéd műfajai. (Ford.: Könczöl Csaba.) In: Kanyó Z.–Síklaki I. (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. 246–80. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Bal, Mieke 1991/1998. A leírás mint narráció. (Ford.: Huszanagics Melinda.) In: Thomka B. (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. 135–71. Kijárat Kiadó. Budapest.

- Bengi László 1998. In memoriam Cornelia Esti. Az *Esti Kornél Tizennyolcadik fejezetéről*. In: Kulcsár Szabó E.–Szegedy-Maszák M. (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. 198–215. Anonymus. Budapest.
- de Beaugrande, Robert-Alain–Dressler, Wolfgang 1981/2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. (Ford.: Siptár Péter.) Corvina. Budapest.
- Brown, Gillian 1994. Modes of understanding. In: Brown, G.–Malmkjaer, K.–Pollitt, A.–Williams, J. (eds.): *Language and Understanding*. 10–20. Oxford University Press. Oxford.
- Bruner, Jerome 1986/2001. A gondolkodás két formája. (Ford.: Ülkei Zoltán.) In: László J.–Thomka B. (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. 27–57. Kijárat Kiadó. Budapest.
- Carr, David 1997/1999. A történelem realitása. (Ford.: V. Horváth Károly.) In: Thomka B. (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. 69–84. Kijárat Kiadó. Budapest.
- van Dijk, Teun A. 1988. *News as Discourse*. Lawrence Erlbaum. Hillsdale. NJ.
- Duranti, Alessandro 1997. *Linguistic Anthropology*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Fehér Erzsébet 2000. *A szövegtudomány megalapozása a magyar nyelvészetben. Tudománytörténeti vázlat*. Nyelvtudományi Értekezések 147. sz. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gadamer, Hans-Georg 1981/1994. Hang és nyelv. (Ford.: Tallár Ferenc.) In: *A szép aktualitása*. 169–87. T-Twins Kiadó. Budapest.
- Gergen, Kenneth J.–Gergen, Mary M. 2001. A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. (Ford.: Ülkei Zoltán.) In: László J.–Thomka B. (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. 77–119. Kijárat Kiadó. Budapest.
- Gülich, Elisabeth–Quasthoff, Uta M. 1985. Narrative analysis. In: van Dijk, T. A. (ed.): *Handbook of Discourse Analysis*. Vol. 2. 169–97. Academic Press. London.
- Iser, Wolfgang 1993/2001. A fiktív és az imaginárius. (Ford.: Molnár Gábor Tamás.) Osiris Kiadó. Budapest.
- Kocsány Piroska 1989. Szövegnyelvészet vagy szövegtípusok nyelvésze? *Filológia Közöny*. 26–43.
- Kocsány Piroska 2002. *Szöveg, szövegtípus, jelentés: a mondás mint szövegtípus*. Nyelvtudományi Értekezések 151. sz. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lorenz, Chris 1998/2000. Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitivizmus és a „metaforikus fordulat”. (Ford.: Kiss Gábor Zoltán.) In: Thomka B. (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. 121–47. Kijárat Kiadó. Budapest.
- Péczeli Dóra 1998. „E.S.T.I. – K.érdés”. Az Esti Kornél-szövegek kiadásának problémái. In: Kulcsár Szabó E.–Szegedy-Maszák M. (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. 178–87. Anonymus. Budapest.
- Ricoeur, Paul 1997/1999. Emlékezet – felejtés – történelem. (Ford.: Rózsahegyi Edit.) In: Thomka B. (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. 51–67. Kijárat Kiadó. Budapest.
- Robinson, Edward A. 1997. The cognitive foundations of pragmatic principles: implications for theories of linguistic and cognitive representation. In: Nuyts, J.–Pederson, E. (eds.): *Language and conceptualization*. 253–71. Cambridge University Press. Cambridge.
- Schiffrin, Deborah 1994. *Approaches to Discourse*. Blackwell. Oxford UK, Cambridge USA.
- Short, Michael 1994. Understanding texts: point of view. In: Brown, G.–Malmkjaer, K.–Pollitt, A.–Williams, J. (eds.): *Language and Understanding*. 170–90. Oxford University Press. Oxford.
- Szegedy-Maszák Mihály 1998. Az *Esti Kornél* jelentésrétegei. In: Kulcsár Szabó E.–Szegedy-Maszák M. (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. 158–77. Anonymus. Budapest.
- Tátrai Szilárd 1997. Az elbeszélés határai. Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél* (különös tekintettel a *Kilencedik fejezetre*). *Magyar Nyelvőr* 325–38.
- Tátrai Szilárd 2002. Az 'ÉN' az elbeszélésben. A perszonális narráció szövegtani megközelítése. Argumentum Kiadó. Budapest.

Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. Arnold. London, New York, Sydney, Auckland.
Yule, George 1996. *Pragmatics*. Oxford University Press. Oxford.

Tátrai Szilárd

SUMMARY

Tátrai, Szilárd

An extraordinary story. Chapter Six of *Esti Kornél* by Dezső Kosztolányi

This paper is primarily based, theoretically as well as methodologically, on some current results in linguistic pragmatics, and its aims are twofold. First, starting from the problem of participant roles playing a decisive part in determining the context, an attempt is made at sketching the rudiments of an interpretative framework that might contribute to a text typologically adequate approach to narratives. In that respect, an answer is sought to the questions of how much and in what way the narrative character of certain texts influences the creation of the world of the text. On the other hand, the paper also undertakes a text typologically oriented interpretation of a particular text token, Chapter Six of *Esti Kornél* by Dezső Kosztolányi. The analysis of the text is directed at how narrative discourses and the related participant roles are embedded in one another and at a presentation of the characteristics of those mutually embedded discourses and participant roles, complemented by the investigation of fictionality that determines the interpretation of the text in more ways than one.